

BİLGİNİN İMKÂNI VE TEMELCİ GÖRÜŞ*

Yasin PARLAR
İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi-
Felsefe Bölümü
yasin.parlar@inonu.edu.tr

ÖZET

Bilginin imkânı ve mahiyetine dair sorgulamalar, felsefe tarihi kadar eskidir ve bu yüzden de bilgi felsefesi her dönem felsefenin en temel ve ilgi çekici alanlarından olmuştur. Antikçağ'da şüpheciler ve sofistlerin açıklamaları, bilginin mümkün olduğuna dair verilebilecek olumlu yanıtları birtakım problemlerle baş başa bırakmıştır. Bu açıklamaların ontolojik ve aksiyolojik problemleri de beraberinde getirdiğini gören Sokrates ve Platon gibi birçok filozof bilginin ya da bilme ediminin mümkün olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Özellikle Platon'un *Theaetetos* diyalogundaki açıklamaları, bu alanda önemli bir adım olarak değerlendirilmiş ve literatüre diyalogun başlığından dolayı *Theaetetos sorunu* olarak geçmiştir. Bahsi geçen diyalogda Platon bilgiyi *gerekçelendirilmiş doğru inanç* (justified true knowledge) olarak ifade etmişti. Ancak günümüzde *Gettier* yazdığı kısa makalesi ile Platon'un bilgi tanımının yetersiz olduğunu göstermiştir. Bu yüzden çağdaş epistemoloji, antik kuşkuculuk ve onun günümüzdeki uzantıları yanında *Gettier* problemleriyle de yüzleşmek durumunda kalmıştır. Bu makalede temelci (foundationalist) görüşün, *epistemolojiye dair kuşkucu görüşü nasıl bertaraf etmeye çalıştığı, bilgiyi nasıl tanımladığı ya da temel iddiasının neler olduğu, kaç farklı grup altında toplanabilecekleri*" gibi sorular ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, katı temelecilik, ılımlı temelecilik, gerekçelendirme, şüphecilik.

ABSTRACT

THE POSSIBILITY OF KNOWLEDGE AND FOUNDATIONALISM

The questions about what knowledge and its nature is are as old as the history of philosophy and for this reason, epistemology has always been one of the most foundational and interesting field of philosophy. The judgements of the sceptics and sophists in the Ancient age have left one that believes

* Bu makale 25-26 Nisan tarihlerinde Sakarya'da gerçekleştirilmiş olan Marmara Felsefe Kongresi'nde bildiri olarak sunulan metnin genişletilmiş halidir.

knowledge is possible with some kind of difficulties. Many philosophers such as Socrates and Plato seeing these judgements causing some ontological and axiological problems tried to prove that knowledge or the act of knowing is possible. Especially, Plato's explanations in *Theaitetos* have been interpreted as an important step in this field and have been mentioned as *Theaitetos Problem* in literature because of the title of the dialog. In the dialog mentioned, Plato stated that knowledge is the justified true belief, but in our day Gettier with his short article revealed inadequacy of Plato's definition of knowledge. Thus, contemporary epistemology has had to settle the score with ancient scepticism and its extentions in our days as well as Gettier Problem. In this article, the questions such as "how foundationalism removes scepticism and describes knowledge" or "what its basic arguments are", "how many different groups it can be analyzed" are examined.

Key Words: Knowledge, strong foundationalism, modest foundationalism, justification, scepticism.

BİLGİNİN İMKÂNI VE TEMELCİ GÖRÜŞ

Bilginin imkânına ve mahiyetine dair tartışmalar felsefe tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. Antikçağ felsefesinde konuya dair yapılan önemli açıklamalar bunun bir kanıtıdır. Özellikle de Platon *Theaitetos* diyalogunda bilginin ne olduğuna, bir şeyin bilgi statüsü kazanabilmesi için ne gibi özelliklere sahip olması gerektiğine dair açıklamalar yapmıştır. Bu diyalog, insanı her şeyin ölçüsü yaparak bilgiyi algıya indirgeyen Protagoras'ın görüşlerinin çürütülmesi üzerine oluşturulmuştur.

Diyalogda bilginin algı olamayacağı¹, bir şeyin bilgi statüsü kazanabilmesi için *gerekçelendirilmiş doğru inanç* kriterlerini karşılayabilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.²

Theaitetos sorunu olarak nitelenen bu sorun bağlamında, "Bir şeyi şans eseri bilmekten bizi ne alıkoyabilir?" sorusuna cevap aranır ve *gerekçelendirme*, "doğru inancın şans eseri bilgi olmasını engelleyen koşul" olarak sunulur. *Gerekçelendirme*, doğru inançlarımızdaki şans dışarıda tutarak bilimizi tam bilişsel bir başarının ürünü haline getirir³. Bu açıklama bir şekilde günümüze kadar geçerliliğini korumuştur; ancak Edmund Gettier 1963 yılında yazdığı *Gerekçelendirilmiş Doğru İnanç Bilgi Midir? (Is Justified True Belief Knowledge)*⁴ adlı makalesinde, gerekçelendirmenin zorunlu koşul olmasına rağmen tek başına şans dışarıda tutamayabileceğini gösteren örnekler sunmuştur. Bu makaleden sonra da bu konu *Gettier problemi* olarak ele alınmaktadır. Bilgi için üçüncü koşul olan gerekçelendirmenin de yeterli olamayabileceğini gösterdiği için *dördüncü koşul problemi* olarak da

¹ Platon, "*Theaitetos*", hzr: Bayka, Mustafa, **Platon: Diyaloglar-2**, Remzi Kitabevi, 1986, s. 201, (158).

² **A.g.e.**, s. 258, (202-c).

³ Başdemir, Hasan Yücel, **Epistemoloji: Temel Metinler**, Hititkitap Yayınevi, 2011, s. 8.

⁴ Gettier, Edmund, (ed: Michael Heumer.) "*Is Justified True Belief Knowledge*", **Epistemology Contemporary Readings**, Routledge Press, 2002.

adlandırılmaktadır.⁵ Gettier'in bahsi geçen makalede konuyla ilgili olarak ortaya koyduğu örneklerden biri şu şekildedir:

Smith ve Jones'un bir iş başvurusu yaptığını ve Smith'in şu örneklerle ilgili güçlü kanıtları olduğunu düşünelim:

(d) Jones, işe alınacak kişidir ve Jones'un cebinde 10 adet madeni para vardır.

Smith'in (d) konusundaki delili, şirket yöneticisinin ona sonunda Jones'un seçileceğini söylemesine dayanmaktadır. Bu veriye ilaveten Smith'in on dakika önce de Jones'un cebindeki bozuklukları saymış olduğunu varsayalım. Bu durumda (d) önermesi şunu gerektirir:

(e) Bu işe alınacak kişinin cebinde on adet bozukluk vardır.

Şimdi biz, Smith'in (d)'den (e)'ye geçmenin gerekliliğini gördüğünü ve sahip olduğu güçlü delillerden sonra (d)'ye dayalı olarak (e)'yi kabul ettiğini ifade edebiliriz. Bu örnekte Smith, (e)'nin doğru olduğu inancını açıkça gerekçelendirmiştir. Şimdi daha fazlasını düşünelim: İşe Jones değil de, Smith alınacaktır ve Smith bunu bilmemektedir. Aynı zamanda Smith'in cebinde on tane bozukluk vardır ve Smith bunu da bilmemektedir. O zaman Smith'in (e)'yi çıkarsadığı (d) önermesi yanlış olsa da (e) önermesi doğrudur. Netice itibarıyla bizim örneğimize göre şunların hepsi doğrudur: (e) önermesi doğrudur, Smith (e)'nin doğru olduğuna inanır ve bu inancını gerekçelendirmiştir.⁶ Bu durumda Smith'in (e)'nin doğru olduğunu bilmediği açıktır. Zira Smith kendi cebinde ne kadar bozukluk olduğunu bilmemesine ve yanlış bir şekilde inancını işe alınacak kişi olduğuna inandığı Jones'un cebindeki bozuklukların sayısına dayandırmasına rağmen (e) önermesi Smith'in cebindeki bozuklukların sayısından dolayı doğrudur. (e) önermesine dair Smith'in doğru bir inancı olmasına rağmen, Smith açısından bu önermenin bilgi statüsünde olmamasının sebebi (e)'nin doğruluğu sadece şans eseri Jones ve Smith'in cebindeki bozuklukların eşit olmasından kaynaklandığı içindir.

Bu örnekler bağlamında *Gettier Problemi* ile bir inancın hem gerekçelendirilmiş olmasına rağmen yanlış olabileceği açık bir şekilde ortaya konmuştur. Dolayısıyla geleneksel görüşün yeniden şekillendirilmesi gerektiği yönünde bir bakış açısı ortaya çıkmıştır.

Gettier'in geleneksel tanımın yetersizliğini göstermesinden sonra, önceki filozoflardan bazıları tarafından ortaya konulan bazı durumların da geleneksel tanımın yeniden şekillendirilmesi gerektiğini göstermek için kullanılabilirliği açık hâle gelmiştir. Bu durum için A. Meinong ve Bertrand Russell örnek teşkil etmektedir.⁷ Meselâ Russell bilgi olmayan doğru inanç örnekleri vermenin hiç de zor olmadığını şu örnekle dile getirmiştir: bozuk olan bir saatinin çalıştığını düşünen bir adam tasavvur

⁵Chilsum, M. Roderick, **Theory of Knowledge**, Prentice Hall International Editions, 1989, s. 91.

⁶ Gettier, Edmund, a.g.e, s. 445.

⁷Chilsum, M. Roderick, a.g.e., s. 92.

edelim. Zamanı öğrenmek için saatine zamanın doğru olduğu anda bakmış olsun; yani saatin tam da durduğu zaman günün o anını gösteren zaman olsun. Bu adam günün o zamanı için doğru inanç edinmiştir; ancak biz bunun bilgi olduğunu iddia edemeyiz. Yine 1906'daki başbakanın soyadının B ile başladığına inanan ancak bu inanca gerçekte başkan olan Compell Bonnerman'ı düşünerek değil de Bolfour olduğunu düşünerek varmış olsun. Burada da ortaya konan önermenin bilgi olduğunu söyleyemeyiz.⁸

Verilen örnekler çerçevesinde Gettier öncesindeki gelişmeler ve ondan sonrasındaki süreçte artık “gerçeklendirmenin yapısının nasıl olması gerektiği” ve “bilginin imkânı için bahsi geçen gerçeklendirilmiş doğru inanç kriterlerine başka bir kriterin eklenip eklenmemesi” gibi problemler gün yüzüne çıkmış ve bu sorulara verilen yanıtlara göre çeşitli akımlar meydana gelmiştir. Bu akımların en eski ve en önemlilerinden biri de *temelci* (foundationalist) akımdır.

Tarihsel gelişimi içerisinde *temelci* olarak adlandırabileceğimiz teoriler tek bir çatı altında toplanamayacak kadar çeşitlilik göstermiştir. Meselâ A. Plantinga'nın temelciliğin sözcüsü olarak gördüğü W. F. Clifford'a göre yetersiz bir delile dayanarak bir şeye inanmak, her zaman ve her yerde herkes için yanlış olduğu gibi aynı zamanda o aslı hata ve inanmadan zevk alma hastalığıdır.⁹ Clifford'un inanmayı sadece inanan kişiyi değil, tüm toplumu ilgilendiren ahlâkî bir konu olarak görmüş ve bu da konunun tartışılma zemininin bir ayağının da ahlâka kaymasına sebebiyet vermiştir. Clifford'un bu açıklamaları *epistemik deontolojizm* olarak adlandırılan ve köklerini Platon, Locke ve Descartes gibi birçok filozofta bulabileceğimiz bir tartışmanın neticesidir.

Clifford ve onun gibi düşünenler bu bağlamda temelciliğin bir kanadını temsil ederken temele alınan önermenin niteliği hakkındaki tartışmalara verilen cevaplara göre de yine temelciliğin farklı kanatlarını temsil eden akımlar ortaya çıkmıştır. Temele alınan önermenin mutlak, şaşmaz ve hiçbir şekilde yanılmaya açık olmamasını savunan kanat *katı* ya da *klâsik temelcilik* olarak adlandırılırken temel önermenin yanlış olma *ihtimalinin* bulunduğunu, bu önermenin mutlaklığı, şaşmazlığı hakkında direnmeyenlerin temsil ettiği kanat *ılımlı* ya da *çağdaş temelcilik* olarak anılmaktadır. Kısacası temelcilik epistemoloji tarihinde çok eski bir gerçeklendirme teorisi olması bağlamında zaman içerisinde pek çok farklı şekilde görülmektedir.

Temelcilik hususunda yukarıda bahsi geçen farklı yaklaşımlar bir kenara bırakılırsa bir teoriyi ya da görüşü temelci yapan genel iddiaların bulunduğu söylenebilir. *Temelcilik*, her şeyden önce, bir taraftan sahip olduğumuz inanç kümesinin dayandığı temel bir ilkenin var olduğunu iddia eden, diğer taraftan da bu ilkenin kesinliği üzerine kurulu bir bilgi teorisidir. Temelciliğin bütün versiyonları bu

⁸Chilsom, a.g.e., s. 92.

⁹Hanifi Özcan “Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım:”Temelcilik” ve “İmancılık”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 40, sayı: 1, 1999, s. 161.

iki genel iddiayı kabul eder.¹⁰ Burada şöyle bir soru gündeme gelebilir: Böylesi temel bir önerme belirlemekle temelci görüş neyi hedeflemiş olabilir? Bu soru aslında felsefi literatürde *epistemik gerileme problemi (the regress argument)* olarak bilinen ve kökleri Aristoteles'e kadar götürülebilen bir tartışma ekseninde yerini bulmaktadır."¹¹ Bu açıdan *epistemik gerileme* argümanının temelci tezler için en önemli argümanlardan biri olduğunu belirtmek gerekir.

Epistemik Gerileme Problemi

Epistemik gerileme sorunu (the regress argument), teknik anlamda bütün bilgilerimizin çıkarımsal olduğunu, yani bir bilgi olmadan diğer bir bilginin doğrulanamayacağını ve bunun da sınırlanamaz şekilde sonsuza kadar devam edeceğini ifade eder.¹² *Epistemik gerileme sorunu* şu varsayımlarla başlar:

1) Birisi herhangi bir bilgiye sahipse o bilgi epistemik bir seride ortaya çıkar.

2) Epistemik seri de mümkün olan dört durum vardır. Bunlar epistemik gerilemenin sonsuz olma durumu (infinite), döngüsel olma durumu (circular), bilgi olmayan inançlarda son bulma durumu ve doğrudan bilgide son bulma durumudur.

Temelci iddiaya göre bilgi ancak son ihtimalde ortaya çıkabilir ve biri herhangi bir bilgiye sahipse o zaman doğru bilgiye de sahip olma durumu söz konusudur¹³; yani bilgi herhangi bir şekilde mümkünse o zaman doğru bilgi de mümkündür. Benzer bir argümanın, yukarıda da bahsedildiği gibi, en açık şekliyle ilk olarak Aristoteles tarafından dile getirildiği ve epistemik gerileme argümanına dair çeşitli teorilerin o zamandan beri savunulmakta olduğu belirtilmelidir. Epistemik gerileme sorunu olarak adlandırılan bu probleme dair verilmesi mümkün bu dört yanıtta biraz daha yakından bakıldığında şunlar görülmektedir:

1) Seri sonsuz bir şekilde tekrar olmaksızın sürebilir. Burada epistemik gerilemenin herhangi bir noktada durmadığı, böyle bir zorunluluğa ihtiyacın da olmadığı düşünülür.

2) Seri döngüsel olabilir; yani akıl yürütme zincirinde geriye doğru giderken bazı noktalarda daha önceki gerekçelendirmelerden birine tekrar başvurabiliriz.

3) Hiçbir şekilde gerekçelendirilmiş inanç diye bir şeyden bahsedemeyiz ve bu durumda gerekçelendirme serisi de yoktur ki bu durumda da bilginin imkânı ortadan kaldıran bir inanç söz konusu olur.

¹⁰ Lemos, Noah, **An Introduction to The Theory of Knowledge**, Cambridge University Press, 2007, s.47.

¹¹ Lenos, a.g.e., s.47.

¹² Nebi Mehdiyev, "Temelcilik", hzr.: Nebi Mehdiyev, **Çağdaş Epistemolojiye Giriş**, İnsan Yayınları, 2011, s. 132.

¹³ Robert Audi, **Epistemology: A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge**, Routledge, 2011, s. 215.

4) Akıl yürütme serisi bir ya da daha fazla bir durma noktasına sahip olmalıdır; yani kendisi için başka gerekçelere ihtiyaç duymayacağımız bir nokta.¹⁴ Bu son nokta temelci görüşü savunanların benimsediği görüştür.

Temelcilere göre, bütün bilgilerimizin dayandığı temel bir ilkenin varlığının reddi, bizi herhangi bir bilgiden söz edemeyeceğimiz epistemik bir döngünün içine sokacaktır. Temelciler işte bu görüş ekseninde, geriye doğru götürme işleminin bir noktada sonlandırılması gerektiğini iddia ederler. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse tek yolun bir başlangıç noktası belirlemek olduğunu, bu noktanın ise çıkarımsal değil de temel bir nitelikte olması gerektiğini öne sürmektedirler.

Konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla tarihsel gelişimi içerisinde *katı* ve *ılımlı temelcilik*¹⁵ olarak adlandırılabilir iki temelci akımın genel hatlarıyla incelenmesi uygun olacaktır.

Klâsik ya da Katı Temelcilik

Klâsik temelcilik Aristoteles, Descartes, B. Russell, C. L. Lewis ve Roderick Chilsom gibi isimlerce çeşitli şekillerde savunulmuştur.¹⁶ Bu temelcilik, genel olarak temelci görüşün kabul ettiği iki temel önermenin iki hususta ötesine geçer. İlk olarak temele aldığımız önermenin *mutlak, şaşmaz* olması gerektiğini, ikinci olarak gerekçelendirmenin bir inançtan diğerine transfer edilebilmesinin tek yolunun dedüksiyon (tümevarım) olduğu iddiasıdır. Başka şekilde ifade etmek gerekirse bu görüşün savunucuları içebakış yöntemini esas alırlar. Katı temelciliğin en tipik temsilcisi olan Descartes'ın düşünceleri bağlamında konuyu detaylandırmak uygun olacaktır. Descartes metodik şüphe yöntemi ile kendisinden şüphe edilemeyecek, apaçık bir önermeye ulaşıncaya kadar her şeyden şüphe edilmesi gerektiğini vurgulamıştır; yani o tüm bilgilerimizi kendisinden çıkarabileceğimiz, temel bir önerme arayışında olmuştur. Bu önermenin de kişinin kendisinin duyu deneyimi ve tecrübelerinden türetilmeyeceğini iddia eder. Çünkü ona göre duyu deneyimlerinin dayandığı bilgilerin doğruluğu şüphelidir. Duyu deneyimlerinden gelen bilgiler her zaman için yanlış olma ihtimalini barındıran bilgilerdir. Ayrıca yine duyu deneyimi temelinde dış dünyanın varlığını temellendirmenin de pek mümkün olmadığı kabul edilmelidir. “Şu an gerçek olarak düşündüğümüz hallerin aslında bir rüyadan ibaret olmadığından nasıl emin olabiliriz?” sorusu hep göz önünde bulundurulması gereken bir ihtimal olarak karşımıza çıkmaktadır. Duyu deneyimleri ile böylesi bir şüpheden sıyrılmamanın Descartes'e göre mümkün olmadığı açıktır.¹⁷ Öyleyse nasıl bir tutum sergilenmelidir? Böylesi bir şüpheden kurtulmanın hiçbir şekilde olanaklı olmadığı savunularak dış dünyanın ya da herhangi bir şeyin bilgisinin mümkün olmadığı mı iddia edilmelidir? Yoksa duyu verileriyle her ne kadar böylesi bir

¹⁴ Huemer, Michael, “*Foundations and Coherence*”, (ed.) Dancy, Jonathan, Sosa Ernest and Steup, Matthias, **A Companion to Epistemology**, Wiley-Blackwell Publishing, s. 22. Ayrıca Bkz. Audi, Robert, a.g.e., s. 210-211.

¹⁵ Bu ayrımı Fallible Foundationalism –Infallible Foundationalism olarak ayrımı verenler de var. Örnek için bkz. Lehrer, Keith, **Theory of Knowledge**, Westview Press, 1990, s. 40.

¹⁶ Moser, K. Paul, **The Oxford Handbook of Epistemology**, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 3.

¹⁷ Descartes, Renatus, **Metafizik Üzerine Düşünceler**, (çev.) Çiğdem Dürüşken, Kabalcı, 2013, s. 61-63.

şüphenin girdabında kaldığımız bir gerçekse de duyu verileri dışındaki birtakım verilerle bütün bilgilerimizi dayandırabileceğimiz temel bir önermeye ulaşmanın imkânlı olduğu söylenebilir mi? Bu soruların ilkinden yana tavır alma eğiliminde olanlar *şüpheci (septik)*, ikincisine olumlu yanıt verme eğiliminde olanlar ise *temelci (foundationalist)* olarak adlandırılmaktadır.

Bu haliyle *temelcilik*; bilginin imkânını reddeden *septisizmeden (şüphencilik)* farklılaştığı gibi, bilginin imkânını kabul eden fakat onu birtakım rasyonel çaba ile temellendirme çabasında bulunmayıp daha teslimiyetçi bir tutum sergileyen *imancılıktan* ayrılmaktadır. Yine temelciler arasındaki, temele alınan önermenin mahiyeti konusundaki görüş farklılıkları da *katı temelcilik* veya *ılımlı temelcilik* ayrımını gündeme getirmiştir.

Temelciliği savunanlar Descartes'in *kötü cin hipotezinde*¹⁸ ortaya koyduğu senaryoyu ya da *Matrix* filminde gösterildiği gibi sinir sistemimizi uyarıcı bir bilgisayar tarafından büyük bir algısal yanıma içine sokulabileceğimiz ihtimalinden yola çıkarak algısal ve hafızaya dayalı inançları *mutlak (infallible)* olarak görmezler; yani bu inançlar gerekçelendirilmiş temel inanç değildir.¹⁹ Dolayısıyla burada söylenmek istenen birçok insanın bildiğini veya bilinebileceğini düşündüğü türden şeyleri aslında bilemeyeceğimizi varsaymak için yeterli gerekçelerimizin olduğudur. Bu iddiaya da gerekçe olarak insanın *yanılabilirliğini (human fallibility)* gösterirler. Descartes'in *kötü cin varsayımının* mantıkî olarak mümkün olduğu iddiasının çağdaş bir örneğini Hilary Putnam ortaya koymuştur: Kötü/şeytanî bir bilim adamı tarafından bir operasyona maruz kaldığımızı düşünün. Beyninizi bedeninizden ayırıştırılarak canlı kalmasını sağlayacak bir kabın içine yerleştirilmiş olsun. Sinir uçlarının, beyni her şeyin mükemmel derecede normal olduğu illüzyonuna sahip bir kimseye sebep olan süper bilimsel bir bilgisayara bağlanmış durumda olduğunuzu varsayalım. İnsanlar, nesnelere, gökyüzü vb. şeyler gibidir; ancak gerçekte olan sadece bilgisayardan sinir uçlarına iletilen elektronik uyarıcıların sonucudur.²⁰

Aslına bakılırsa septikler (şüpheciler) de benzer görüşü dile getirmiş ve bu tarz inançların hiçbir şekilde bilgi olamayacağını savunmuşlardır. Fakat septikler (şüpheciler) konuyu bir adım daha ileri götürmüş ve bizim her şekilde duyu deneyimleriyle çevrelediğimizi savunup duyu deneyimlerden gelen bilginin de güvenilmez olduğundan dem vurarak herhangi bir tür bilgiye ulaşmanın imkânını reddetmişlerdir. Kısacası onlar; klâsik temelcilerin iddia ettiği mutlak, şaşmaz (infallible) önermelerin varlığını reddederek bilginin imkânını yadsımışlardır. Peki, onların iddia ettiği gibi mutlak, şaşmaz olan herhangi bir inanç ya da inançlardan söz etmenin imkânı yok mudur? İşte genel olarak temelcilere, daha özelde de klâsik temelcilere göre bu sorunun cevabı olumludur ve kanıt olarak da onlar tarafından konuya ilişkin şu örnekler verilmektedir:

¹⁸ Descartes, Renatus, a.g.e. s. 33.

¹⁹ Lemos, Noah, a.g.e. s. 52.

²⁰ Chilsom, M. Roderick, a.g.e., s. 2.

Düşünüyorum ya da varım önermesi benim için böyle bir yapıdadır. Kimi klâsik temelciler, bazı temel/basit mantikî ve matematiksel doğruların, ayrıca kendi mental durumumuza ait inançlarımızın mutlak, şaşmaz bir tarzda olduğunu düşünmektedirler. Yani “Tüm kareler karedir” gibi mantiki bir doğru ile “Ağrıyan bir yerim var” şeklindeki kendi mental durumuma ait önermeler mutlaktır.²¹ Buna benzer şekilde birtakım mantikî zorunluluklar da temel inanç kategorisinde değerlendirilmektedir. Sözelimi birinin kız abisi olması ya da bazı sayıların kendisinden büyük olması mantikî olarak imkânsızdır.²² Bu, örneklerini birçok filozofta (Leibniz, Hume) gördüğümüz *olgu doğruları* ve *akıl doğruları* ayrımı bağlamında düşünülebilecek bir konudur. Örneğin güneşin yarın sabah doğmayacağını iddia etmemde bir çelişkiden söz edilemez. Şimdiye kadar her sabah doğmuş olsa da yukarıdaki örneklerden farklı olarak tersini düşündüğümüzde herhangi bir çelişki ortaya çıkmaz. Çünkü bu tarz ifadeler olgu doğrularıdır ve doğrulukları olumsaldır. Ancak bundan farklı olarak, parçanın bütünü kendisinden büyük olduğunu çelişkiye düşmeksizin tasarlayamam ve iddia edemem. Dolayısıyla temelcilerin temel inanç olarak saydığı ifadelerin bir kısmının *akıl doğrularına* ait inançlar olduğu söylenebilir. Kısacası inanılan şey mantikî olarak zorunluysa bu inanılan şeyin yanlış olduğunu düşünmek mantık dâhilinde imkânsızdır.

Özetleyecek olursak katı temelcilik; temel inançların mutlak, şaşmaz olması gerektiğini belirterek duyuya ya da hafızaya dayalı bilgilerin bu mutlaklık standardını karşılayamayacağı gerekçesiyle temel inanç sayılamayacağını ifade eder. Yukarıda bahsedildiği gibi yalnızca birtakım temel matematik ve mantikî doğrular ile mental durumumuz hakkındaki önermelerin bu standardı karşılayabileceğini vurgularlar. Ayrıca gerekçelendirilmiş temel inançların kapsamını içebakış (introspection) yöntemi ve akıl ya da rasyonel sezgi ile sınırlarlar. Ancak bu tarz önermelerin bir bilgi değeri taşıyıp taşımadığı, eğer taşıyorsa bile sayıca azlığı çağdaş temelcileri alternatif çözümlere yöneltmiştir. Bu alternatif çözümlerden bir kısmı literatürde *çağdaş* ya da *ılımlı temelcilik* olarak adlandırılmaktadır.

İlmlî ya da Çağdaş Temelcilik

İlmlî temelcilik, tıpkı katı temelcilik gibi temelciliğin ana iki iddiasını kabul etmektedir. Ancak bu ilmlî temelcilik, katı temelciliğin aksine, temel inançların doğası hakkında daha esnek bir bakış açısına sahiptir. Yani ilmlî temelcilik, gerekçelendirilmiş temel inançların mutlak/şaşmaz (*infallible*) olması gerektiği hususunda diretmez.²³ Temelciliğin bu ilmlî versiyonunu savunan isimlerden biri Robert Audi'dir. Audi, çıkarımsal olmayan temel bir inancın kendiliğinden açık ve çürütülemez bir biçimde gerekçelendirilmiş inançlar tarafından oluşturulmasına gerek olmadığını

²¹Chilsom, a.g.e. s. 52.

²²Lehrer, Keith, a.g.e.,s. 44.

²³ a.g.e. s. 55.

ileri sürmüştür. Buradaki asıl kaygı bir taraftan zorunlu olarak temel inanç olarak nitelendirilen inançların yok denecek kadar az olması, diğer taraftan ise sahip olduğumuz inançların çoğunun işlevsel açıdan temel inanç olması özelliğini taşıması sorunundan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden ılımlı temelciliği aynı zamanda *yanılabılır temelcilik* olarak niteleyen Audi, temel inançlarımızın *zorunlu* değil de *yeterli* olduğunu savunmaktadır.²⁴ Fakat Audi, Chilsom ve başkaları tarafından savunulan bu genişletme projesine en başta katı temelciliğin temsilcileri itiraz etmişlerdir. Temel inançların sınırlı sayıda oluşu sorununu “belirli şartlarla” aşmaya çalışan temelciliğin çağdaş versiyonlarının en önemli dayanağı *ihtimaliyet* kavramıdır. Bu kavramın klâsik temelciler tarafından kabul edilmesi ise pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim Tim McGrew’nün belirttiği gibi eğer temel inançlar yalnızca muhtemellerse, o zaman kesinlikle temel değildirlir; bu inançlar çıkarımsaldırlar, ne var ki kendilerini destekleyen diğer inançlar onların muhtemelen temel oluşunu sağlamaktadır. İnançlar ya temeldir ya da değildir. Dahası ihtimaliyetin aklilikle hiçbir ilgisi yoktur ve tamamen şans işidir.²⁵ Sadece ihtimaliyete dayalı bir önermenin temel olamayacağı iddiası ılımlı temelcilerin yüzleşmek zorunda kaldığı önemli bir itiraz olarak kalmaktadır.

Şimdi bu nokta itibariyle katı ve ılımlı temelcilik arasındaki ilk ayrımın temel önermenin mahiyeti hususunda olduğu görülmektedir. Katı temelciliğin temel önermelerin *mutlak* olması gerektiğini vurguladığı noktada ılımlı temelciler *ihtimaliyet* kavramını devreye sokmuşlardır. İlimli temelcilere göre yanıltıcı bir etken olmadıkça, sözgelimi halüsinasyon görmeme sebep olan bir ilaç kullanmıyorsam veya hafızam ile ilgili bir sorunum yoksa, masada bir fincan²⁶ olduğu” ya da “kahvaltıda bir bardak süt içtiğim” şeklindeki önermeler de temel inanç olarak alınabilir Yani ılımlı temelciler katı temelcilerin aksine *algısal* ve *hafızaya* dayalı önermelerin de temel önerme olarak değerlendirilebileceğini vurgularlar. Yine bu temel önermelerden yapılan çıkarımların sadece içebakış yöntemi veya dedüksiyon yöntemiyle olması gerektiğinde de ısrar etmezler. Onlara göre sağlam bir şekilde oluşturulmuş *tümevarım* temelli bilgiler de bizim doğru bilgiye ulaşmamızı sağlayabilirler.

Örneğin yaşadığım bölgede şimdiye kadar rastladığım on karganın siyah olması neticesinde bundan sonra rastlayacağım karganın da siyah olacağını varsaymamda hiçbir sakınca yoktur. Sonuç önermesi olarak da bu bölgedeki bütün kargalar siyahtır önermesine ulaşabilirim. Oysa katı temelcilere göre bu iki önerme temelinde sonuç önermesine varamayız. Çünkü onlar mantıksal olarak sonuç önermesine işaret etmezler. Dolayısıyla denilebilir ki gerekçelendirmenin ve temele alınan önermenin yapısının nasıl olması gerektiği hususları katı temelciler ile ılımlı temelcilerin fikir ayrılığına düştüğü en önemli noktalardır.

²⁴ Mehdiyev, Nebi, a.g.e., s. 134.

²⁵ A.g.e, s. 134-135.

²⁶ Descartes *Meditasyonlar*'da kötü huylu bir cin tarafından aldatılabileceğimiz gerekçesiyle bu tarz ifadelerin temel inanç statüsünde olamayacağını ifade etmişti.

Temelcilik Eleştirisi

Temelciliğe yöneltilen eleştiriler genel olarak epistemik gerileme sorunu ve temel inanç kavramının yapısı gibi noktalarda yoğunlaşmıştır. Sözelimi L. Bonjour, J. Dancy gibi isimler eleştirilerini epistemik gerileme sorunu bağlamında ifade ederlerken, bir başka çağdaş gerekçelendirme teorisi olan *güvenilircilik* ise eleştirilerini temel inanç kavramının yapısına dair açıklamalar ekseninde dile getirmişlerdir.

Epistemik gerileme sorunu bağlamında temelci görüşün eleştirisini L. Bonjour şu görüşlerle ifade etmiştir: epistemik gerileme sorununun epistemolojik açıdan son derece paradoksal olan temel inanç kavramından kaynaklanmaktadır. Ona göre, söz konusu problemle ilgili Chilsom'un kullandığı teolojik bir analogi, durumu daha karmaşık hale getirmiştir. Hareket eden diğer tüm inançları hareket ettiren temel bir inancın hareket etmeyen veya hareketi kendinde olan bir inanç şeklinde tanımlandığı bu analogide, tüm gerekçelendirme zorunlulukları gerekçelendirilmeyen bir inanca devredilmiş durumdadır. Hâlbuki teolojideki hareket etmeyen bir hareket ettirici görüşünü epistemolojiye uygulamak imkânsızdır; daha doğrusu bir inancın epistemolojik açıdan kendini ettirdiğini düşünmek paradoksal bir durumdur.²⁷ Bu eleştiri epistemik bir seride bir başlangıç, temel arama girişinin gereksiz ve paradoksal olduğunu iddia etmektedir. Ancak böylesi bir başlangıcın olmadığı ve bu seride gerekçelendirmenin sonsuza dek gittiğini düşünelim. Burada bizi bekleyen tablo tam bir belirsizlik hali ve netice itibarıyla şüphecilik ve hiççilik olacaktır. Sözelimi sınırsız aritmetik inançlar kümesine sahip olduğumuz düşünülebilir. 2'nin 1'den, 3'ün 2'den... büyük olması gibi. Böylesi bir durumda bütünü anlaşılmaması imkânsızdır. Anlayamadığımız şeye inanamayız; inanamadığımız şeyi de bilemeyiz. Her ne kadar bu şekilde sınırsız bir aritmetik inançlar kümesinden bahsetsek de epistemik bir seride birbiriyle bağlantılı önermelerden oluşmuş sonsuz bir şekilde geriye gitmemizi engelleyen örnekler de vardır. Biz bunların doğruluğu için başka bir bağlantı ya da önerme aramayız.²⁸ Dolayısıyla temel diyebileceğimiz birtakım inançların var olduğu ve şüpheciliğin kısıkacından kurtulmak için girişilen bu çabanın hiç de anlamsız olmadığı belirtilmelidir. Epistemik gerileme argümanının temelci tezler için sağlam bir argüman olmaya devam ettiğini söylemede hiçbir mahsur yoktur. Ancak temel inanç arama girişiminin anlamsız olmadığı ve bu tarzdan önermelerin var olduğu kabul edilse dahi bu temel inançlardan diğer inançlara nasıl geçildiği veya bu temel inançların diğer inançları nasıl gerekçelendirdiği çok daha ciddi ve yanıtlanması çok daha zor bir soru gibi durmaktadır. Bu eleştiri *epistemik yükseliş/geçiş (epistemic ascent)* sorunu olarak adlandırılmaktadır. Başka bir deyişle, epistemik yükseliş/geçiş ile sorgulamaya açılan şey temel olmayan inançların (non-basicbeliefs) temel olduğu iddia edilen inançlara (basic beliefs) başvurularak nasıl

²⁷ A.g.e, s. 136.

²⁸ Audi, Robert, a.g.e, s. 211.

gerekçelendirilmiştir.²⁹ Burada eleştirilerin odak noktası temel inanç olarak bahsedilen inançların birtakım mantıkî ve matematiksel doğrularla sınırlı olması ve bu sınırlı doğrulardan bütüncül bir epistemolojik yapının nasıl inşa edilebileceğidir. Bu noktayı aşabilmek adına çağdaş epistemoloji teorileri temel inançların yapısında birtakım değişiklikler yapmışlar ve metin içinde de vurgulandığı gibi *ihtimaliyet* kavramını gündeme getirmişlerdir. Ancak katı temelcilik de ısrar edenlerin bu problemle yüzleşmek zorunda oldukları bir gerçektir.

Temelciliğe yöneltilen eleştirilerin diğer bir kısmı da bir başka çağdaş gerekçelendirme teorisi olan ve bilenden ziyade bilinenin epistemik konumunu esas alan *güvenilircilik* çatısı altında toplanmaktadır. Güvenilirciliğe göre, bir inanan-inanılan ilişkisi içerisinde anlamlı olan bir inancın gerekçelendirilebilmesi noktasında yalnızca öznenin bilişsel konumunun yeterli değildir; ayrıca o inancı bilgiye dönüştüren sürecinin güvenilir olması gerekir. Bilgi edinme sürecinin güvenilir özellikleri olarak *sağlıklı muhakeme, algı, hatırlama* gibi bilişsel işlemleri örnek vermektedir. Burada güvenilirciliğin temelciliğin epistemik gerileme sorunundan ziyade temel inanç kavramını tartışmaya açtığını görüyoruz. Yani bir inanç, bilgi edinme sürecinin güvenilir özelliği sağladığı zaman klâsik temelciliğin temel inanç şartlarına bağlı olmadan da temel inanç olabilir.³⁰ Burada da görüldüğü gibi eleştiriler yine katı temelcilerin temel inançların mutlak, yanlış olma ihtimali bulunmayan türden olması gerektiği iddiası üzerine yoğunlaşmıştır. Hem katı hem de ılımlı temelciliğe yöneltilen bu eleştiriler bağlamında denebilir ki iki akımın da bilgi edinme sürecinde görmezden geldikleri kimi noktalar bulunmaktadır. Ancak şu da bir gerçektir ki epistemoloji tarihi içerisinde en çok taraftar bulan da yine bir şekilde temelci teoriler olmuştur. Bu belki de insan doğasının en azından psikolojik olarak bir boşluğa düşmemek adına bir kesinlik, mutlaklık arayışında olmaya meyyal bir yapıda olmasından kaynaklanmaktadır. Böylelikle bir gerekçelendirme teorisi olarak temelcilik birtakım değişikliklerle de olsa varlığını sürdürecektir gibi durmaktadır. Yapılması gereken katı temelcilikle ılımlı temelcilik arasında bir sentez veya uzlaşma olabilir.

Netice itibariyle önerilen sentez girişimi nasıl gerçekleşebilir diye bakıldığında şunlar söylenebilir: özellikle katı temelciliğin görmezden geldiği bilgi oluşturma sürecindeki dışsal etkenlerin kabulü, çağdaş epistemolojideki Gettier sonrası çıkışların bir sonucu olarak artık kaçınılmaz bir durum gibi görünmektedir. Fakat öyle görünüyor ki katı temelcilikten farklı olarak ılımlı temelciliğin kabul etmeye meyyal olduğu bu dışsal etkenler de *kartezyen* diye nitelendirilen içselci bilişsel erişimin önceliğini reddetmek için tek başına yeterli değildir. Sözelimi *içselci dışsalcıl* tezini öne süren Altson, gerekçelendirmenin dışsal etkenlere göre kurgulanabileceğini iddia etmesinin yanı sıra inancın esasında içsel bir olgu olduğunu teslim etmektedir. Birisi herhangi bir inancı ancak uygun bir temele

²⁹ Cruz, Joseph-Pollock, John, **Contemporary Theories of Knowledge**, Rowman & Littlefield Publishers, 1999, s. 23.

³⁰ Mehdiyev, Nebi, a.g.e.,s. 137.

dayandırırrsa gerekçelendirilmiş olacaktır. Hemen fark edilebileceği üzere burada inancın bir temele dayanması *içselci*, temelin uygunluğu ise *dışsalcı* yaklaşımı temsil etmektedir.³¹ Burada Altson bilgi edinme sürecinin yalnız bir boyutuna vurgu yapan yaklaşımların içine düştüğü açmazı görerek uzlaşmacı bir yaklaşımı benimsemiştir. Böylelikle bilgi edinme sürecinde hem içsel hem de dışsal etmenlerin gerekliliğine vurgu yapmıştır.

KAYNAKÇA

1. Audi, Robert, **Epistemology: A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge**, Routledge, New York, 2011.
2. Başdemir, Hasan Yücel, **Epistemoloji: Temel Metinler**, Hititkitap Yayınevi, 2011.
3. Chilsom, M. Roderick, **Theory of Knowledge**, Prentice Hall International Editions, New Jersey, 1989.
4. Cruz, Joseph-Pollock, John, **Contemporary Theories of Knowledge**, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, 1999.
5. Descartes, Renatus, çev: Çiğdem Dürüşken, **Metafizik Üzerine Düşünceler**, Kabalcı, İstanbul, 2013.
6. Gettier, Edmund, ed: Michael Heumer, “*Is Justified True Belief Knowledge?*”, **Epistemology Contemporary Readings**, Routledge Press, London, 1963.
7. Huemer, Michael, d. Dancy, Jonathan, Sosa Ernest and Steup, Matthias, “*Foundations and Coherence*”, eA **Companion to Epistemology**, Wiley-Blackwell Publishing, West-Sussex, 2002.
8. Lehrer, Keith, **Theory of Knowledge**, Westview Press, San Francisco, 1990.
9. Lemos, Noah, **An Introduction to The Theory of Knowledge**, Cambridge University Press, 2007.
10. Mehdiyev, Nebi, “Temelcilik”, hzr.: Nebi Mehdiyev, **Çağdaş Epistemolojiye Giriş**, İnsan Yayınları, 2011.
11. Moser, K. Paul, **The Oxford Handbook of Epistemology**, Oxford University Press, Oxford, 2002.
12. Özcan, Hanifi, “Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: ”Temelcilik” ve “İmancılık”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: 40, sayı: 1, 1999.
13. Platon, “*Theaitetos*”, hzr: Bayka, Mustafa, **Platon: Diyaloglar-2**, Remzi Kitabevi, 1986.

³¹A.g.e., s. 148.